
HOUSEHOLD PRESS AS A FACTOR FOR CULTURAL AND SOCIAL DEVELOPMENT OF BULGARIAN WOMEN AFTER LIBERATION

Billiana Raikova Kovachev

Sofia University "Sv. Kliment Ohridski", Bulgaria, billiana.raikova@gmail.com

Abstract: In the modern world, the equality of men and women in civilized societies is something normal and indisputable. But how did it get here and what media factors influenced the process of development, awareness and emancipation? An expression of modernization in Bulgaria after Liberation and one of its main drivers is the periodical press. The Bulgarian women's periodical is an independent category - a contributing factor to education, homemaking, health, fashion, literature, basic civil rights, general culture. The driving force behind the changes are the ladies from the intellectual elite - educated urban women from wealthy families who have accepted the role of "builders of modern Bulgaria". It is a fact that the world of traditional patriarchal values is undergoing a radical evolution, which is due to the tireless, constant, long-lasting and by no means light efforts of many participants in these processes. These are the activists, the authors, the publishers, the readers, the followers, even the opponents of the changes. Their actions - visible or invisible to the public, create today's social, cultural and media environment, which is a qualitatively new paradigm of modern society. The object of the article is the historical and analytical tracing of the main processes that led to the reshaping of traditional public attitudes in Bulgarian society and the role of some of the main actors. The subject of the present work is the presentation of an extract substance of the new for liberated Bulgaria media, their new target - women and the new trends that led to the changes. The purpose of the publication is to highlight the specifics and approaches of the new for the patriarchally minded Bulgarians household editions and to show the qualitative social changes in the consciousness of the Bulgarian society from the first half of the 20th century.

Keywords: household press, emancipation, social change, women's movement, modernization.

ДОМАКИНСКИЯТ ПЕЧАТ КАТО ФАКТОР ЗА КУЛТУРНО И СОЦИАЛНО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ЖЕНИ СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Биляна Райкова Ковачев,

Софийски Университет "Св. Климент Охридски", България, billiana.raikova@gmail.com

Резюме: В съвременния свят равенството на мъжете и жените в цивилизованите общества е нещо нормално и безспорно. Как обаче се е стигнало до тук и кои медийни фактори са повлияли на процеса на развитие, осъзнаване и еманципация? Израз на модернизацията в България след Освобождението и един от основните нейни двигатели е периодичния печат. Българската женска периодика е самостоятелна категория - фактор, допринасящ за образованието, домакинството, здравето, мода, литература, основни граждански права, обща култура. Двигател на промените са дамите от интелектуалния елит - образовани градски жени, от заможни семейства, приели ролята на „строителки на съвременна България“. Факт е, че светът на традиционните патриархални ценности претърпява радикална еволюция, която се дължи на неуморни, постоянни, продължителни и съвсем не леки усилия на множество участници в тези процеси. Това са активистите, авторите, издателите, читателите, последователите, дори и противниците на промените. Техните действия - видими или невидими за публиката, създават днешната социална, културна и медийна среда, която е една качествено нова парадигма на съвременното общество. Обект на статията е историческото и аналитично проследяване на основните процеси, довели до прекрояване на традиционните обществени нагласи в българското общество и ролята на част от основните действащи лица. Предмет на настоящия труд е представяне на екстрактна субстанция на новите за освободена България медии, новия им таргет - жените и новите тенденции, довели до промените. Цел на публикацията е да открие спецификите и подходите на новите за патриархално мислещите българи домакински издания и да покаже качествените социални промени в съзнанието на българското общество от първата половина на 20в.

Ключови думи: домакински печат, еманципация, социална промяна, женско движение, модернизация.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Движението за правата на жените в България и развитието им като пълноценни, пълноправни личности и гражданки на културния свят, е част от българската модернизация, започнала от Възраждането и развита максимално след Освобождението. И преди, и след създаването на националната държава (когато е издигната в национална програма, диктуваща ускорена асимилация на европейския цивилизационен опит на редица равнища) българската модернизация се оказва твърде противоречив процес, особено по отношение на женската еманципация. В онези времена както в Европа, така и в новосъздадените държави на Балканите, жените и мъжете имат различни права, като жените са третирани като „втори пол“.

Достъпът до образование, професии и граждански права е предмет на различна интерпретация и отнема много време, усилия и обществена еволюция за постигането на относително равновесие и равнопоставеност на двата пола.

Независимо от произход, образование и месторождение, жените в България към онзи момент са лишени от редица привилегии и придобивки, предвидени за българските "граждани" (мъже) и десетилетия наред са принудени да се борят за правото си на образование, равен достъп до престижните професии и пълни граждански и политически права. Женското движение у нас се поражда като реакция на изключването на жените от пълноправно публично участие и лишаването им от набора от граждански привилегии, предвидени за силния пол.

След Освобождението се разклащат патриархалните форми на живот, еснафството запада, семейната и съсловна издръжка става трудна. Икономическото развитие на новата държава бързо поема европейски път на развитие, което изцяло подронва положението на градските жени, поставя ги в нови условия и ги принуждава да потърсят работа извън семейната среда.

„Борбата за съществуване накара нашата жена да се стреми към по-широко професионално и специално образование, да иска свободен достъп до всички поприща на труда, да брани своята независимост, да иска права, които я гарантират като трудяща се единица – да иска граждански и политически права.“

Основателките на Българския женски съюз имат трънлив път за извървяване, през предразсъдъци, предубеждения, тежки и постоянни усилия за изясняване, убеждаване, образование и промяна на нагласите на цялото общество – независимо от половата принадлежност.

2. ВЪЗНИКВАНЕ И ИСТОРИЯ

Развитието на женския периодичен печат в България основно се свързва с имената на първите жени, професионално ангажирани с редакторска и издателска дейност (Теодора Ноева, Елена Ушева, Ана Карима, Димитрана Иванова, Жени Божилова-Патева, Вела Благодеева и др.). Разбира се, сред издателите и подкрепителите на пресата за жени има и мъже: Петко Р. Славейков („Ружица“), Атанас Манов („Женский свят“), Стефан Пейков („Икономия и домакинство“), Христо Чолчев („Вестник на жената“).

„Женската преса „информира, просвещава, възпитава, моделира културни, граждански нагласи, развива напредничав манталитет. Тя е стожер на организираното женско движение в борбата за еманципация, за премахване на редица неравенства (полови, образователни, професионални, юридически, политически, социални и пр.). Разгръща журналистическите и литературни изяви на редица авторки. Стреми се да бъде полезна в усъвършенстването на нравствеността, битовата, здравната, педагогическата култура, съвременното домакинство, модата, ръкоделието и плетивото, вътрешния дизайн, начина на живот. Организира благотворителност. Има развлекателни и рекламни-справочни функции. С годините успешно се подобрява и разнообразява в един все още мъжки свят. През 1937г. българката получава (макар и ограничени) изборителни права. За случването им принос има и женската ни преса“.

Женските издания в тогавашна България най-общо попадат в две основни групи:

1. издания на женските организации: с ясно изразени феминистки послания и борби и феминистки дискурс (в терминологията на американската историчка Карън Офън)
2. вестници и списания, които съзнателно странят от открита политизация и се фокусират върху чисто женски въпроси (дом, семейство, мода, литература), без да изключват обаче (част от тях) местни и световни новини за напредъка на жените.

В първата група влизат: сп. "Женский свят" и в. "Женски глас" - органът на Българския женски съюз); „Гражданка" и "Равноправие", „Недоволната“. Те изразяват отношението си към еманципацията, правата на жените, социален статус и реализация отвъд традиционните модуси на съществуване. Попадащите във втората група издания (т.нар. "домакински" вестници и списания от типа на "Мода и домакинство", "Икономия и домакинство", "Вестник на жената“).

В междувоенния период изборът на дамски издания е изобилен, като най-качествените и дълголетни от тях са „Икономия и домакинство“ на Теодора и Стефан Пейкови (1921-1944), „Вестник на жената“ на Пенка и

Христо Чолчеви (1921-1944), „Модерна домакиня“ на Анастасия Митева (1924-1942), „Беседа“/„Дом и свят“ на Елисавета Консулова– Вазова (1934-1943), „Жена и дом“ на Нелла Сливополска (1938-1944) .

Тази преса е продукт на редактори и издатели, които са високо образовани, обществено ангажирани с различни каузи, с многостранни интереси, част от интелектуалния елит. Те пренасят на българска почва европейските културни традиции с цялото им многообразие и ги поднасят в достъпен вид на читателската си аудитория. „...стремят се да работят за културното издигане на българката, за укрепване на нейното гражданско съзнание, за формирането у нея на специфични практически умения, за снабдяването ѝ с нужни здравни и педагогически знания като майка, за стимулиране на естетическия ѝ вкус и интереса към четенето...“

„Във Франция казват: „Светилникът на семейното щастие се запалва в кухнята.“ А немците, тези най-големи привърженици на семейството, са уредили за жената най-добрите домакински училища, гдето жената, преди всичко получава едно солидно домакинско образование. Напоследък, дори се е вече открито и училище, в което се учат годеници, как да се справят в бъдещия си брачен живот, за да бъде той щастлив и покрай всичко, как да се отнасят с близките на мъжа си – предимно свекървата. В Америка, наред с най-големите литературни трудове, премираат и най-добрата домакинска книга.“

Горните цитати са думи на Теодора Пейкова, създателка на списанието „Икономия и домакинство“.

Нежната половинка на съпружеския издателски тандем на сем. Пейкови - Теодора, завършва Софийската гимназия, следва пиано в консерваториите на Виена и Брюксел и посещава домакинските курсове на beau mond'a в същия град. Написала е множество разкази и импресии в различни издания, сред които „Илюстрирана седмица“, „Български воин“, „Народна отбрана“ и др. Преводач от няколко езика на много романи, разкази, повести и др., сред които: „Заветът на умиращата“ (Е. Зола), „Брачна комедия“, „Между пет и седем“ и мн. други. Автор на двете части на „Готварска книга“ и „Самоучител по кройка и шев“.

Едновременните издатели на домакински списания разбират нуждите и насоката, която трябва да се даде на едни такива списания, за да може напълно да отговаря на назначението си. Те са в личен контакт с най-елитните български семейства, учители и обществени ратници из цяла България и от взаимното сътрудничество се ражда качествено съдържание на тогавашната преса. Освен това, трябва да се убие недоверието в хората и същевременно да се разбие апатията им към всякакъв книжовен труд, бил той домакински, или чисто литературен.

Нейният съпруг и творчески партньор Стефан Пейков завършва военно училище, после следва право и финанси в университета Universite Nouvelle Брюксел, както и литература в Ecole Superieur в същия град. Автор на творбата „Артилерията при Дойран“, откупена от Щаба на армията, както и на известната алегория „Memento mori“. Сътрудник в много издания, сред които: „Отечество“, „Художествена седмица“, „Ново време“, „Български воин“, „Народна отбрана“, „Военен журнал“ и др. Преводач на множество романи.

В статията си „Произход, развитие, и роля на домакинския печат от Освобождението до днес“ той пише: „Българинът и българката не са вече безмълвната рая, на която не бе позволено да се облича с всички цветове материи: техният дом не е притулената къщурка, в която поганеца можеше безмилостно да произволничи. Те се бяха изправили пред едно настояще, което им позволяваше да бъдат господари в домовете си, пред едно бъдеще, което щеше да гарантира всичките им блага и придобивки. Нова ера настъпваше, нов дух освежаваше градове и паланки.“

3. ФАКТОРИ

Един бегъл поглед върху списанията от тази епоха ни открива оная нужда от културен подем, какъвто е характерен само на жизнените народи. Всички списания носят отпечатъка на борческия дух, на неподражаемия идеализъм, който имаха шепата борци, които искаха с дървеното черешово топче да съборят вековната турска империя. Науката става кумир народен. Наченатата ера на просвета люшка сърцата на целия народ. И списанията се стремят да задоволяват тая народна нужда.“

„Ония щастливки, които бяха усвоили чужди езици, лесно се справяха с нуждите си, но ония, които не владееха друг език, намериха до известна степен помагала, едва когато се появиха първите списания, които разглеждаха въпросите, що са близко свързани с домашния живот. Програмата на тия списания, както и на всички по-сетнешни се чертае с общия щрих за културното подигане, възпитание и образование. В този си стремеж заслугата на списанията е неocenима. Те действително допринасят извънредно много за подигане на интелектуалното ниво на българката...“

През 1893г. за пръв път, във Варна, под директорството на Теодора Г. Ноева, почва да излиза списанието „Женский свят“- „редактирано от жени за госпожи и госпожици“. В програмната статия е заявено: „жената не е допълнение на мъжа; тя е другата неocenима и с особено предназначение половина на света.“ Авторите му искат „да вдъхнат съзнание на дълга на жената спрямо отечеството, обществото и семейството, да ѝ даде

приличното и подобающе място според изискванията на християнската религия и според новите начала на цивилизования свят.“

Списанието дебатира мястото на жените в съвременното общество, дават се примери от Европа и Америка, пише се за: положението на българската гражданка, достъпът ѝ до образование (вкл. висше), равни заплати на учителите от двата пола, забраната на омъжени жени да учителстват, еднаквите качества на българките и европейките.

„Женският свят“ подема мисията за подтикване на гражданското осъзнаване на българските жени и в края на съществуването си отбелязва: „даде толкова добро направление на един от най-важните въпроси – женският, и основа цяла една феминистическа филология, несъществуваща още не само у нас, но и в много още по-напреднали от нас народи.“

В 1904г. излиза сп. „Мода и домакинство“. Редакторка Ел. Ушева. Списанието е с модни кройки за горни дрехи, моден преглед, модни илюстрации, рецепти, разкази и др. Тиражът му от 8 000 бройки е много голям за онези времена. Издаването му спира през март 1906г.

Родена през 1872г. в Стара Загора, Е. Ушева завършва приложни изкуства в Брюксел. Учителства в Габрово, директор е на столичното стопанско училище „М. Луиза“, специализира в Париж, организира много изложби с народни шевици, тъкани и бродерии у нас и в чужбина. Наричана е „майка на професионалното образование“.

Издаваните от нея списания следват френски образец, с препечатани илюстрации от френски журналы и множество реклами.

В 1905г. започва да излиза под редакцията на същата дама „Ръкоделно списание“, на брошури, Енциклопедия на женските ръчни и машинни ръкоделия от Тереза Дилмон – превод от френски.

В 1907г. почва пак под редакцията на Ел. Ушева „Домакинско илюстрирано списание“. Списанието разглежда модата, дава образци бродерия, български плетеници, разни рецепти, домакински, а от четвъртия си брой почва да дава кройки в естествена големина и модели за бродерия.

Сватбата на монархът Фердинанд с принцеса Елеонора Ройс цу Кьостриц е ексклузивно събитие, отбелязано с извънредна притурка, която известява за щастливата вест и представя новата царица на България: „Когато телеграфът донесе за годежа на Н.Ц. Височество, всяко българско сърце трепна от радост. Високите добродетели, хуманността, благия характер на Нейно Царско Височество, които още с въстъпването ѝ на българска земя се издадоха, дълбоко трогнаха и привързаха целия български народ към нея...“

От тривиални статии за бродерии, подредба на дома и грижа за децата, с това известие читателките изведнъж получават познания по европейска история и геополитика и тази информация се вписва по естествен начин като неразделна част от познанията на тогавашната домакиня.

Тук е продължена тенденцията за създаване на женски културни икони, като новопристигналата българска царица е новият светъл царствен образ, модел за подражание, крепителка и изразителка на героичния дух на нацията. Точно от такъв вдъхновяващ, енергичен женски образ, дошъл от Европа и носител на всички културни достижения, имат нужда читателките на домакински списания. Затова и авторите на статията за царица Елеонора ѝ посвещават няколко страници от специалното си издание:

„Н.Ц.В Княгиня Елеонора е жизнерадостна, здрава натура, разположена към благотворителност и към сериозни занятия. Тя е дълбоко привързала към себе си населението на Шверин, на което постоянно прави всякакъв вид благодеяния и сред което е известна като благодетелка. Благодарение на тези свои наклонности, при избухване на Руско–Японската война, тя отива в Петербург при доведения си брат княз Алтенбург и изучава в една държавна болница санитарната служба, след което е била уредена в Любен под Нейно ръководство една болница...“

В 1921г. излиза за първи път сп. „Икономия и домакинство“ под редакцията на Теодора и Стефан Пейкови, а два месеца след това списание, първият женски литературно-домакински вестник „Вестник за жената“ – директор Хр. Чолчев.

„Икономия и домакинство“ започва с разглеждане, обяснение и обогатяване на чистата домакинска практика. Още в първата си годишнина то се старае да бъде една малка домакинска енциклопедия, която да служи като наричник. Нуждите на българката, по-късно му налагат да премине на илюстрация, да разшири обема си, да увеличи формата си и да се обогати с множество разнообразни приложения, докато достигне съдържание 3 и $\frac{3}{4}$ коли (28стр. Двоен формат) и дава всекимесечни приложения: 1. Лист 63/95см. Кройки в естествена големина и увеличени модели за всички видове бродерия; 2. Многоцветни модели за килими и бродерии (български шевици и плетеници); 3. Картини и 4. Отделни прочетни книги от бележити авори. Към всеки брой – отделна книга от 80-120стр. Между тия прочетни книги, безплатни приложения са 2 части, приспособени за българката, „Готварски книги“ от Теодора Пейкова, книгата „Как да предпазим децата от

туберкулоза“, „Отглеждане и отхранване на кърмачето и детето“ от германския професор Мол, 2 части „Домашен лекар“ от д-р. Ив. Малеев и „Самоучител по кройка и шев“ от Т. Пейкова.

В 1928г. към „Икономия и домакинство“ почва да излиза и седмичният вестник „Женски свят“.

Т. Пейкова, съпруга и съиздател на списанието, пише: „През първите години след войната, когато нашия живот започна да влиза в своя нормален път, излезе първото домакинско списание – „Икономия и домакинство“, а веднага след него – „Вестник на жената“. Моментът на тия две издания беше твърде неблагоприятен: войната беше убила всякакво желание за книжовен труд. Много почернени къщи се бяха отдали само на тъгата си и немалък труд трябваше да се положи, за да се събуди отново обичта към книгата всред нашите унили и уморени семейства...“

„Домакинските списания влияят и възпитателно върху жената. Педагогическите статии и разсъждения й отварят нови врати, през които поглеждат главичките на децата й, готови да погълнат това, което майка им е асимилирала. Пред майката с откриват нови хоризонти и нови неща. Тя вече познава характерните черти на разните възрасти, тя разбира извора на разните детски душевни проявления и може методически да ги изкорени. Най-големите културни държави са осъзнали, че за да се създаде едно добро поколение, преди всичко са нужни добри и умни майки и домакини.“

Покрай възпитателната си домакинска стойност, домакинските издания се явяват и голям фактор за разпространение на чистата литература. Те са носители и едни от най-големите пионери за разпространение на художествената литература в най-дълбоките слоеве на обществото и пътя, по който трябваше да се въздейства за повдигане на нуждата от родна литература.

„Доскоро много от нашите общественици и писатели не познаваха домакинските издания. За тях те бяха сборник от мода и бродерии. Обаче, в последно време, мнозина разбраха значението на тези списания, и пожелаха да работят в тях. Ако разгърнете страниците на домакинските списания през последните години, ще намерите имената на много наши писатели и общественици: Евгения Марс, Лидия Шишманова, Ан. Кам. (Стайнова), Дора Габе, Люба Касърва, Багряна, Санда Йовчева, Мещер, проф. Ал. Балабанов, проф. Арнаудов, Каралийчев, Дамян Калфов, Панчо Михайлов, д-р Стойчев, д-р Малеев, д-р Начев, д-р Василев, Данаил Димитров и др.“

Домакинските списания се четат от цялото семейство и всъщност чрез тях се осъществява широко популяризиране на съвременните български писатели, а с това и на родната ни литература.

„В тях се проявиха много много млади писателки и писатели, за които много от литературните списания бяха недостъпни. Въпреки че домакинската литература е negliжирана от онези, които поощряват литературата, въпреки, че е срещнала най-големи спънки и несгоди, от Освобождението на България до днес, тя е изиграла и продължава да играе своята възпитателна и литературна роля. Общият интерес чрез нея към книгата е повдигнат, възстановено е доверието на хората към списанията и с това наложена е и избрана литература.“

Друго много качествено списание е издаваното от невероятната всестранно надарена интелектуалка Елисавета Консулова – Вазова списание „Беседа“, чийто първи брой излиза през 1934г.

„Беседа“ е „списание за литература, изкуство и домашна култура“. През 1940г. сменя името си на „Дом и свят“ и излиза до 1944г., а през 1945г. – след преврата на 9-ти септември 1944г., - се влива за кратко в „Обединени домакински списания“, които спират да съществуват през 1948г.

„Госпожа Вазова е необикновена жена, тя възпява както художничката, така и съпругата на вицепрезидента (т.е. – подпредседател на Народното събрание), същевременно е усърдна домакиня и любвеобилна майка. Тя говори пет чужди езици, рисува, пише, шие сам най-фини дрехи, разбира от готвене, накратко – тя е просто гениална. И при това има една естественост, която я прави много привлекателна.“ Освен с издателска и творческа дейност, неуморната Елисавета е ангажирана с обществена дейност, която се фокусира главно по линия на женските и просветни дружества.

През 1939г. Консулова –Вазова основава дружеството „Български дом“, чиято главна цел е „повдигане на домашната култура на българската къща“. Издателката е убедена, че духовното съзряване на обществото трябва да започне с културното ограмотяване на семейството, призиванието за което е на българската домакиня – майка и съпруга. Автори в списанието са Александър Балабанов, Екатерина Каравелова, Дора Габе, Елисавета Багряна, Елин Пелин, Йордан Йовков, Борис Вазов, Димитър Талев. (16).

Сп. „Беседа“ разгръща познатото ни вече проблемно-тематично „ветрило“ – от духовното до материалното: общество, изкуство, култура, качествена художествена литература – българска и чуждестранна... Застъпени са още телесна култура, мода, подредба на дома, рецепти, забавна страница, хумор, практически съвети.

Има статии за съвременните жени като: „Спортът и жената“, „Животът започва след 40“, „Разни маскаради“ (от Ал. Балабанов), „Домакинята – обществен деятел“, „Двадесет заповеди за удобно жилище“, съвети за светски етикет.

Изключително стойностно дамско издание е и седмичникът „Вестник на жената“.

Излиза между 1921- 1944г. и е безапелационно популярен и четен не само от женската аудитория. Одобрен и препоръчан е от Министерството на просветата, Министерството на търговията, Министерството на земеделието. Има постоянни рубрики за: възпитание, отглеждане на детето, литературна, театрална, музикална критика, за художествен живот, кино, новини за жената у нас и по света, здравна просвета, домакинство, мода и мн. други.

От 1933г. започва да излиза рубрика „Клуб на българските писателки“, в който участват Евгения Мар, Дора Габе, Мара Белчева, Фани Мутафова, Елисавета Багряна и др.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Вестникът внушава от страниците си равните качества на жената с тези на мъжа и правото ѝ на равнопоставеност, образование, професия. „С пълна категоричност може да се каже, че Новата жена, за която мечтаеха поетите от миналото столетие, е дадена вече на живота. Освободена от слабости и предрасъждания, смела и достойна, мила и нежна, тя дава образа вече на обществена жена и майка. Женската преса, издавана от Освобождението до 1944г. обогатява културата, компенсирала липсата на знания и умения, информира, образова, убеждава, забавлява, подкрепя и насочва тогавашните българки по пътя им на гражданки и европейки. Благодарение за периодиката за жени се формират нови познания и навици, ускорява се културната и социална модернизация, отварят се врати към нови светове и се преодолява маргинализацията на „втория пол“ в едно консервативно и силно патриархално общество.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Даскалова, К. (2012). "Жени, пол и модернизация в България, 1878-1944", Университетско издателство "Св. Климент Охридски", София
- Константинова, З. (2016). „Очертанията на женската преса в България (1871-1944г.)“, "Медии и комуникация: юбилеен сборник 40 години Факултет по журналистика и масова комуникация"(с.179-204), София
- Константинова, З. (2007). "Из топосите на българския периодичен печат (1878-1944)", "Годишник на СУ "Св. Кл. Охридски", ФЖМК, София
- Константинова, З. (2015). "Българската журналистика (1842-1944):актуални ракурси", София
- Лазарев, Р. (2021), "Забравената кулинария на България", сп. "Бакхус", бр. 164, 06.2021г., София
- Марс, Е. (1929). „Половинвековна България 1878-1928“, Армейски военно-издателски фонд, София
- Миткова, В. (2022). "Пол, периодичен печат и модернизация в България (от края на XIX до 40-те години на XXв.)", Университетско издателство, София
- Миткова, В. (2021). "Женският социалдемократически печат и отразените в него идеи за еманципация на българките: в. "Благоденствие" (1921-1924) и в. "Недоволната" (1931-1934), електронно списание LiterNet, 17.02.2021, N:2 (255)
- Назърска, Ж. (2007). Културната рецепция на женския периодичен печат в България (30-60-те години на 20в): „Опит за реконструкция на частен архив“, "Издател: научно списание за книгата", София
- Николаева, А. (2002). "Непознатата Елисавета Консулова-Вазова: Спомени, критика, публицистика", Нац. художествена галерия, София
- Пенчева, Р., & Димитрова, М. (2021). "Светска София между две войни", "Сдружение за изкуство и наука 21", София
- Рот, Ю., & Стоянович, П. (2022). "България от първо лице: Мари Айхорн в София 1924-1925г.", Фабер, София
- Сливополска, Н. (1939). „Жена и дом“, бр. 17, (с.29-30), София